

Tiibeti ja Hiina Rahvavabariigi suhted ÜRO ja rahvusvahelise õiguse vaatevinklist

Urmas Pappel

Sissejuhatus

Aastast 1950 on Tiibet okupeeritud Hiina Rahvavabariigi poolt. Sellest ajast alates on tiibeti rahvas pidanud taluma ülekohut ja väärkohtlemist ning poliitilisi ja majanduslikke otsuseid, mis on rahvale ja tema kultuurile palju kahju teinud. Kommunistlik režiim tõi kaasa näljahäda, tagakiusamise ja paljude tiibetlaste põgenemise oma kodumaalt. Kõige selle tõttu palus seni isolatsiooni eelistanud Tiibeti poliitiline eliit maailma üldsuse abi. Eelkõige loodeti Ühendatud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) peale. Vaatamata aga ÜRO harta ja rahvusvahelise õiguse Tiibetit toetavatele põhimõtetele jäi abi saamata. Siinne ülevaade käsitleb Hiina Rahvavabariigi (HRV) ja Tiibeti suhteid ÜRO ja rahvusvahelise õiguse taustal.¹

---

¹Selleks et rääkida Tiibeti kui ühe kultuuri muredest, tuleb vaadata Tiibetit nii, nagu seda teevad tiibetlased ise. Nimelt tuleb lähtuda Tiibeti etnolingvistilistest ja kultuurilistest piiridest. Praegune Tiibeti Autonoomne Regioon ehk TAR moodustab laias laastus vaid poole ajaloolisest Tiibetist ning kattub enam-vähem kunagise Ü-Tsangi piirkonnaga. Kham ja Amdo on aga ära jaotatud HRV provintside Qinghai, Gansu, Sichuani ja Yunnani vahel. Kuid ka Amdo ja Khami rahvad räägivad peamiselt tiibeti keelt või selle dialekte ja on nii etniliselt kui ka kultuuriliselt tiibetlased, pidades tänini kõrgeimaks ilmalikuks ja vaimseks autoriteediks XIV dalai-laamat. Seega ei saa kõnelda tiibetlaste probleemidest vaid TARI piires. XIV dalai-laama ning kogu pagenduses viibiv tiibeti kogukond räägib nn suurest Tiibetist ehk Tiibeti kõikides osadest tervikuna.

Ajalooline taust

Et mõista praegu Tiibeti, XIV dalai-laama eksiilvalitsuse ja HRV vahelisi suhteid, on oluline hoomata HRV ja Tiibeti vastandlike seisukohtade tagamaid. HRVs ning sellele eelnenud Hiinas valitsenud riigikordade arusaam rahvusvahelisest õigusest ning suhetest oma naabrite ja teiste riikidega on paratamatult seotud hiinlaste² arusaamaga riigist ja ühiskonnast. Hiina Rahvavabariigi omakeelne nimetus — *Zhonghua Renmin Gongheguo* ehk *Keskmaa* või *Kesk(kuning)riigi Rahva Vabariik* — on selle iseäraliku suhtumise ehe peegeldus. Hiina traditsioonilise kultuuri seisukohalt ei ole taeva all ühtegi Keskkuningriigi valitsejaga võrdväärset, kes sarnaselt keisrikultusega Euroopas oleks kõrgemate jõudude poolt määratud valitsema kogu maailma. Niisugune arusaam oli valdav veel 20. sajandi algul ega ole ilmselt lõplikult kadunud ka praegu. Sellele veendumusele tuginedes kujundas konfutsianistlik riigifilosoofia välisriikidega suhtluse etiketi, mille aluseks sai tribuudi maksmine. Ükski välisriik ei saanud Keskkuningriigiga suhelda ilma keisrile andamit toomata. Ka 19. sajandi Euroopa koloniaalimpeeriumid, rääkimata Tiibetist, olid Hiina keisri silmis oma olemuselt barbarid ning ideaalis tema alamad. Niisiis ei olnud Hiina jaoks maailmas pikka aega ühtegi võrdväärset partnerit, sest euroopalik rahvusvaheline õigus seal ei kehtinud.³

Vaatamata konfutsianistlikule riigi- ja maailmakorra ideaalile ei hallanud Keskkriik loomulikult kaugelgi mitte kogu maailma. Olgugi et HRV võimud seda tunnustada ei taha, on ka Tiibet olnud enamuse oma ajaloost *de facto* iseseisev. Ühtse Tiibeti riigi alguseks loetakse 7. sajandit, mil elas ja valitses kuningas Songtsen Gampo. Järgnevate sajandite jooksul oli Tiibet üks Aasia suurvõim teiste hulgas ning ei kuulunud ei nominaalselt ega loomulikult ka faktiliselt ühegi teise riigi koosseisu. Tiibet oli pigem vallutaja, mille piir ulatus oma hiilgeajal kaugemale Lääne-Hiina aladele Sic-

---

²Siin ei käsitleta pikemalt mõistete *Hiina* ja *hiinlased* kasutamist ega olemust. Tuleb silmas pidades, et Hiina ei ole vähemalt hetkel korrektne riigi nimetus, kuna peale HRV on olemas ka Hiina Vabariik Taiwanil. Samuti tuleb ettevaatlik olla termini *hiinlased* kasutamisega, sest selle rahvuse selgepiiriline määratlemine on keeruline. Siinkohal on silmas peetud hiina kultuuri jagavaid rahvaid ja nende võrdlemisi ühtset arusaama riigist ja ühiskonnast, mis oluliselt erineb tiibetlaste arusaamast.

³M. C. van Walt van Praag. *The Status of Tibet: History, Rights, and Prospects in International Law*. London: Wisdom, 1987, lk 111jj. HRV enesemõistmisest loe lähemalt: R. Terrill. *Uus Hiina Impeerium*. Tartu: Ilmamaa, 2006.

huanis.⁴ Mongolite vallutusretked 13. sajandil tegid aga Tiibeti suurriigile lõpu. Tiibet sai osaks suurest Mongoli riigist, mille koosseisu kuulus ka Hiina. Ometi ei tähendanud see Tiibeti riigi täielikku lakkamist. Tiibeti budism võitis järgnevate sajandite jooksul Hiinas ja Mongoolias palju poolehoidjaid ning see avas tiibetlaste tee uuele sõltumatusele. Ka Hubilai-khaan, kes mongolina istus toona Hiina keisritroonil, oli Tiibeti budismi suur toetaja. Tema käsul tehti sakja koolkonna⁵ ülemlaamast Tiibeti valitseja. Nii sai alguse omalaadne teokraatlik valitsuskord jön-tšö (*yon-mchod*). Seda iseloomustab vaimuliku õpetaja ja patrooni vaheline suhe, kus sakja koolkonna laama ehk õpetaja oli küll Tiibeti valitseja, kuid tema poliitiline võim tugines mongolist keisrile.⁶ Hiljem sündis sellest suhtest dalai-laama riiklik amet, kellele kuulus nii vaimulik kui ka ametlik võim Tiibetis. Siiski jäi dalai-laama *de jure* Hiina keisri sõjalise kaitse alla.

HRV võimud on jön-tsö-suhte oma kasuks pööranud ning kasutavad seda poliitilise ettekäändena, mis Pekingi arvates õigustab Tiibeti okupeerimist. Vaatamata sellele, et toona võimul olnud Hiina keiser oli mongol ja mitte hiinlane ja et jön-tšö-suhe oli põhimõtteliselt võrdväärsete osapoolte suhe (mainitud võrdväärne suhe ei lähe vastuollu eespool kirjeldatud nn konfutsianistliku andamimehhanismiga, sest tegemist on eri tasandi suhtega — õpilane ja õpetaja, mitte valitseja ja alam), propageerib HRV eliit siiaamaani seisukohta, et Tiibet on alates 13. sajandist kuulunud “suure emamaa” koosseisu. HRV võimuladvik näeb Hiina kultuuriruumi, mille ulatamine Tiibeti aladele on vaieldav, ühtse riigina. Teisisõnu, HRV püüab tuua hüpoteetilise Hiina tsivilisatsiooni ühe keskvoimu hallata. Täna HRV-Tiibeti konflikti peaks vaatama just seda ajaloolist tausta silmas pidades. Tiibeti erisuhted varasemate Hiina keisririikidega ei tohi jääda HRV okupatsiooni õigustuseks, vaid sellesse tuleb suhtuda kui kolonialismi.

13. veebruaril 1913, pärast lühikest relvakokkupõrget noore Hiina Vabariigi vägedega kuulutas XIII dalai-laama Tiibeti iseseisvaks. Tiibetit valitsesid dalai-laama ning viimasele ustav Kašag ehk Tiibeti valitsus. II maailmasõjas jäi Tiibet erapooletuks,⁷ mis veel kord tõestab ilmekalt Tiibet suveräänsust. Suurvõimudest suhtus Tiibetisse 20. saj esimesel poolel kõi-

⁴763. aastal vallutas kuningas Trisong Detsen Hiina Tangi keisririigi pealinna Changan (Xi'an). Vt Bai Shouyi. *An Outline History of China*. Beijing: Foreign Language Press, 2002, lk 204.

⁵Üks neljast traditsioonilisest Tiibeti budismi (kloostri)koolkonnast.

⁶M. C. van Walt van Praag 1987, lk 5.

⁷Teise maailmasõja kohta vt M. C. van Walt van Praag 1987, lk 70.

ge positiivsemalt Suurbritannia, kes ei tunnistanud Hiina Vabariigi nõudeid Tiibetile ja toetas viimase välispoliitilisi püüdlusi. USA, kelle silmis kuulus Tiibet küll juriidiliselt Hiina koosseisu, lähenes Tiibeti valitsusele otse ja mitte Hiina ametkondade kaudu. Samuti käitus Jaapan II maailmasõja ajal. Seega oli Tiibet 1950. aastani *de facto* iseseisev.⁸

De jure ei ole siiski ükski riik Tiibeti iseseisvust tunnistanud.⁹ Vaatamata asjaolule, et aastatel 1913–1950 ei olnud Tiibeti territooriumil stationaarselt ühtegi Hiina Vabariigi sõdurit ega ametnikku, peab HRV seda ajajärku imperialistlikust agressioonist tingitud võimuvaakumiks. Nimelt olevat 1913. aasta iseseisvusdeklaratsioon Suurbritannia mahitus¹⁰ ja seega puudub Pekingi arvates juriidiline alus väidetel, nagu oleks Tiibet olnud sel perioodil iseseisev riik.¹¹

Põhjus, miks Tiibeti valitsus ajavahemikus 1945–1948 ei avaldanud soovi ÜRO liikmeks saada, peitub ajaloos. Toonase Tiibeti valitsuse ja religioosse eliidi arvamust suunas pärand 19. sajandist, mil kontakt Euroopa koloniaalvõimude ja Hiina keisririigiga tõid ainult pahandust. Soov jääda maailmale suletuks, et niiviisi välisilmast tulenevaid hädasid vältida, on seetõttu mõistetav. Sellest sihilikust isolatsioonist tingituna ei olnud Tiibeti eliidil soovi ka ÜRO liikmeks astuda. Kirjeldatud teotsemist, õigemini mitteteotsemist, on XIV dalai-laama hiljem korduvalt kahetsenud, nimetades seda Tiibeti lähiajaloo suurimaks veaks.¹²

---

⁸Tiibeti *de facto* iseseisvust on tunnistanud ka mõned pekingimeelsed ajaloolased, kes ei jäta seejuures rõhutamata, et *de facto* iseseisvus on rahvusvahelise õiguse kohaselt kehtetu. Vt M. Xu. *Intrigues and Devoutness: The Origin and Development of the Tibetan Riots*. Hong Kong: Joint Publishing, 2004, lk 133.

⁹T. Shakya. *The Dragon in the Land of Snows: A History of Modern Tibet Since 1947*. London: Pimlico, 1999, lk 212.

¹⁰Wang Jiawei, N. Gyaincain. *The Historical Status of China's Tibet*. China Intercontinental Press, 1997, lk 118.

¹¹T. Shakya 1999, lk 498.

¹²Pärast 1987. aasta septembrit seab Tiibeti soovile ÜROsse astuda takistuse ka XIV dalai-laama "viie punkti rahuplaan", mille esimese punkti kohaselt kuulutatakse kogu etniline Tiibet *ahimsa* (vägivallatuse) tsooniks. Iseenesest mõistetavalt oleks selline territoorium neutraalne. Neutraalsus ei ole aga ÜRO liikmele lubatud, sest artikli 2(5) järgi lasub ÜROga liitunud riigil kohustus toetada seda organisatsiooni kõigis tema vastuvõetud otsustes — ka sõjalistes, mis põhimõttelise neutraalsuse puhul oleks selle printsiibi eiramine. Siiski on tehtud erandeid (Šveits 2002) ning ka neutraalseid riike ÜRO liikmeks võetud. Vt B. Conforti. *The Law and Practice of the United Nations*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, lk 28–33.

Maailma üldsuse reaktsioon Tiibeti okupeerimisele

1950. aasta mai lõpus toimus esimene HRV ja Tiibeti relvastatud kokkupõrge. Järgnes invasioon¹³ ja peagi oli Tiibeti territooriumil ca 40 000 Hiina Rahvavabastusarmee sõdurit, kellele ei olnud Tiibeti halvasti varustatud ja nõrga väljaõppega 8000-pealisest sõjaväest mingit vastast.¹⁴ Järgnenud poole sajandi jooksul tabas Tiibetit viimase ajaloos pretsedenditu vägivaldjalaine ja näljahäda. Dalai-laama oli sunnitud pagendusse minema. Tänu neile sündmustele jõudis aga Tiibet maailma teadvusesse ning budism, mis levis Läänes enneolematu kiirusega, leidis koha massikultuuris. Kujunes välja tiibetlaste rahvuslik ja poliitiline eneseteadvus.

Tiibeti-probleem rahvusvahelisel areenil 1949–1959

Tiibeti ja ÜRO suhted said alguse 1949. aastal. Alles Hiina Rahvavabariigi ähvardava sõjalise ülemvõimuga silmitsi seistes pidas Tiibeti valitsus paremaks oma isolatsioonipoliitikast loobuda ning välisriikidelt, eelkõige just ÜROlt abi paluda. Abi jäi aga saamata. Suurriikide pilk olid suunatud esimese külma sõja konfliktikolde, peagi algava Korea sõja poole ning Pekingi osav ja kiire tegutsemine tabas maailma üldsust ootamatult. Pealegi polnud ei Tiibet ega HRV sel hetkel ÜRO liige.

1949. aastal võttis Kašag vastu plaani, mille üheks eesmärgiks oli Tiibeti liikmestaatuse saavutamine ÜROs. See samm pidi kaitsma Tiibeti iseseisvust. 3. detsembril saatis Kašag Suurbritannia valitsusele ettepaneku, mis aga kohe tagasi lükati, sest Kašagi plaani toetamine oli vähemalt sel hetkel utoopiline.¹⁵ Ilmselt pidas Briti valitsus silmas ohtu, et 1949. aastal oleks Hiina Vabariik kui ÜRO Julgeolekunõukogu püsiliige (P5) kastutanud vetoõigust ning nii Tiibeti püüdluse nurjanud.¹⁶

¹³HRV seisukohalt oli tegemist kohaliku separatistliku valitsuse ja keskväimu erimeelsusega, mistõttu ei peetud sõjategevust toonases Tiibetis invasiooniks. Vt Wang Jiawei, N. Gyaincaïn 1997, lk 184.

¹⁴T. Shakya 1999, lk 52.

¹⁵*Ibid.*, lk 17–19.

¹⁶Riikide ÜROsse astumine on reguleeritud artikliga 4(1). Artikli 18(2) järgi peab kandidaatriik koguma Peaassamblees vähemalt 2/3 häältest, Julgeolekunõukogus liithäälteenamuse ning ükski P5 liige tohi olla selle riigi ÜROsse astumise vastu, mispuhul võib iga P5 liige kasutada vetoõigust. Vt B. Conforti 2004, lk 23.

Londoni seisukoht muutus umbes aasta hiljem, kui HRV Rahvavabastusarmee väed okupeerisid juba tervet Ida-Tiibetit. 7. novembril 1950 kirjutas Tiibeti valitsus Kalimpongis India ja Suurbritannia valitsuste toel esimese telegrammi ÜROle. Selles kirjeldatakse Tiibeti ja Hiina keisririigi ajaloolisi suhteid jөн-tšö-arusaama kohaselt ning nenditakse, et see suhe on kommunistide võimuletulekuga paratamatult katkenud. Apellatsiooni iseloomustab naiivne usk ÜRO kõikvõimsusesse ja sõltumatusesse:

“[...] we understand that the United Nations has decided to stop aggression whenever it takes place.”

“We [...] entrust the problem of Tibet in this emergency to the ultimate decision of the UN [...]”¹⁷

Üldises segaduses ei teadnud keegi, kuidas Tiibeti abipalvetele reageerida.

Tiibeti kui riigi staatus oli ebaselge. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt, mis ka ÜRO harta artikli 4 järgi riigist riigi teeb, koosneb üks riik mingi rahvahulga efektiivselt ja sõltumatus valitsusest ning sellele kuuluvast kindlalt määratletud maa-alast.¹⁸ Pärast 1913. aastal väljakuulutatud iseseisvust oli Tiibetil olemas faktiliselt sõltumatu valitsus (Kašag), mis kontrollis umbes poolt nn etnilisest Tiibetist¹⁹ ning mille tegevusvalda kuulus nii riigisisene seadusandlus kui ka rahvusvahelised lepingud teiste suveräänsete riikidega.²⁰ Mis puudutab Tiibeti riigi kindlalt määratletud ala, siis tuleb mõõnda, et Tiibeti idapiir oli hägune. Samas ei saa seda argumenti kasutada Tiibeti vastu, kuna Hiina riigi läänepiir ei olnud samuti kindlalt määratletud. Seega oli Tiibet enne HRV Rahvavabastusarmee sissetungi nii *de facto* kui *de jure* iseseisev riik.

Tuginedes samadele järeldustele, võttis Suurbritannia välisministeerium (*Foreign Office*) vastu otsuse, mille kohaselt peab Tiibeti riiki käsitlema suveräänsena ning seetõttu võib Tiibeti appellatsiooni artikli 35(2) järgi ÜROs arutada.²¹ Nõukogude Liit ja Hiina Vabariik nägid Tiibeti olukorda

¹⁷Appeal by His Holiness the Dalai Lama of Tibet to the United Nations. U.N. Document A/1549. M. C. van Walt van Praag 1987, lk 337. Tõlge: “[...] me mõistame, et ÜRO on otsustanud peatada agressiooni, mil iganes see sünnib.” — “Me [...] usaldame Tiibeti probleemi sel hädahetkel ÜRO ülima otsuse hoolde [...]”

¹⁸Vt B. Conforti 2004, lk 25.

¹⁹T. Shakya 1999, lk 15.

²⁰1914. aasta Simla konverentsil osalesid Tiibet, Hiina ja Suurbritannia võrdväärsete osapooltena. Vt M. C. van Walt van Praag 1987, lk 54.

²¹T. Shakya 1999, lk 54. Sarnasel seisukohal oli ka USA. Vt M. C. van Walt van Praag 1987, lk 146jj.

loomulikult teises valguses ning pidasid välisriikide võimalikku sekkumist Tiibeti ja HRV konflikti viimase siseasjadesse sekkumiseks ja seega artikli 2(7) rikkumiseks.

Tahe HRV agressioon hukka mõista oli olemas. Enamik ÜRO riike arvas, et initsiatiivi peaksid haarama Suurbritannia, Ameerika Ühendriigid ja India. Suurbritannia ja USA pidasid aga paremaks igal juhul nõustuda India seisukohaga, kuna viimane on olukorrast kõige enam puudutatud ning ilma Delhi nõusolekuta oleks Tiibeti toetamine peaaegu võimatu. Pealegi oleks Peking Lääne riike vähimagi kriitika puhul kohe imperialismis süüdistanud. Üllataval kombel toetas Tiibeti apellatsiooni arutamist ÜRO peaassamblees El Salvadori delegaat Hector D. Gastro, kes mõistis oma tulises kõnes HRV tegutsemise hukka. Esmalt sai see initsiatiiv India ja USA poolehoiu. Kuid Delhi saadik ÜROs, Sir Bengal Rau soovitas oma valitsusel hoiduda tegutsemast.²² Nimelt kartis India, et Tiibeti apellatsiooni pooldades kahjustab Delhi oma positsiooni Korea sõjas, kus ta püüdis olla vahendaja rollis, ning toob külma sõja Himaalajasse. Nehru võttis Sir Bengal Rau soovitust kuulda ja olles samas naiivselt veendunud, et rahumeelsed kõnelused Tiibeti ja HRV vahel on veel võimalikud, jäi passiivseks. Seetõttu lükati Tiibeti esimene abipalve ÜROle esmalt India ja Suurbritannia ning seejärel mõneti vastumeelselt ka USA poolt tagasi. Ka teine, vahetult esimesele järgnenud kiri ÜROle vaikiti maha.²³

Umbes aasta pärast sõjategevuse algust oli Tiibeti valitsus sunnitud HRV valitsusega läbirääkimistesse astuma. Kõnelused, mis algasid Pekingis 29. aprillil 1951, läksid HRV soovide kohaselt. 27. mail Pekingi raadios välja kuulutatud 17-punktiline lepe seadustas Rahvavabastusarmee sissetungi Tiibetisse ning andis Pekingile voli edaspidi määrata Tiibeti välis- ja kaitsepoliitikat. Lhasa kuulutas otsekohe selle leppe kehtetuks. Esiteks ei olnud Pekingisse saadetud delegaatidele nii kaugeleulatuvaid volitusi antud ning teiseks on ähvarduse või vägivalda mõjul sõlmitud leping rahvusvahelise õiguse järgi tühine. Lisaks olid lepet kinnitavad Tiibeti valitsuse pitsatid võltsitud. Seega oli HRV toonane käitumine rahvusvahelise õiguse seisukohalt ebaseaduslik.²⁴

Kuigi Tiibeti valitsus oli 17 punkti leppe kehtetuks kuulutanud, ei jäänud neil muud üle kui HRV ülemvõimule alistuda. Dalai-laama eelistas

---

²²T. Shakya 1999, lk 54.

²³M. C. van Walt van Praag 1987, lk 145jj.

²⁴*Ibid.*, lk 147–155.

suurema kahju ärahoidmiseks Rahvavabastusarmee juhtidega koostööd teha. Järgnevate ümberkorraldustega, mis Tiibeti juhtkonna arvates eirasid kõiki Pekingis sõlmitud lepingu punkte, kaasnesid rahva rahulolematus ja näljahäda. Tiibeti majandus seoti HRV majandusega. Tiibeti valitsuse positsiooni õõnestati ning viimaks saadeti see 28. märtsil 1959 laiali. Algasid tagakiusamised. Rahvavabastusarmee sai käsu hävitada poliitiline ja religioosne eliit, mis tõi kaasa massilise kloostrite purustamise. HRV valitsuse Tiibeti majandusele ja sotsiaalsele olukorrale sobimatud peale surutud reformid viisid 1952. aastal relvastatud vastuhakuni ning olid ajendiks 1959. aastal toimunud Lhasa ülestõusule.

Tiibeti staatuse küsimus peale Lhasa ülestõusu 1959

Teine aktiivsem periood, mil Tiibeti probleemi rahvusvahelisel areenil ja ka ÜRO seinte vahel arutati, järgnes 1959. aasta märtsis toimunud Lhasa ülestõusu mahasurumisele. Maailma suhtumine Tiibeti-probleemi jagunes mõningate eranditega (nt Hiina Vabariik Taiwanil) endiselt külma sõja jõujooni pidi. Nüüdseks oli aga 1950. aastate algul veel ebakindla juriidilise staatusega Tiibetist saanud avalikkuse silmis HRV koosseisu kuuluv territoorium ning seega nähti Tiibetis toimuvat enamjaolt ÜRO artikli 2(7) valguses.²⁵

Arutelu siiski algas, kuid varasemast märgatavalt erinevast olukorras. Nimelt oli XIV dalai-laama kartuses oma elu pärast Lhasa ülestõusuga kaasnenud segadust ära kasutades põgenenud Indiasse. Pärast 1959. aasta 20. juunit, mil dalai-laama kuulutas pagendusse asunud Kašagi liikmed Tiibeti valitsuse õigusjärglaseks, on üheks tüli osapooleks hiljem Indias Dharamsala linnas kodu leidnud eksiilvalitsus.²⁶

Eksiilvalitsuste kuulumine ÜROsse on 4. artikliga välistatud. Nimelt kaitseb ÜRO rahvast ning valitsusel, millel puudub kontroll "oma" rahva üle, puudub ka eesmärk ÜROs.²⁷ Tiibeti eksiilvalitsus ei ole avaldanud soovi ÜRO liikmeks astuda. Eksiilvalitsused ja rahvuslikult meelestatud vabastusorganisatsioonid (Organizations of national liberation) võivad saada aga vaatleja staatuse, mis lubab neil osaleda ÜRO Peaassamblee töös,

²⁵T. Shaky 1999, lk 212.

²⁶10. märtsil 1963 võttis dalai-laama eksiilvalitsus vastu Tiibeti põhiseaduse, mille tugisambaks on budistlikud põhimõtted ja mis tunnistab ülimuslikuks rahvusvahelise õiguse, ÜRO harta ja Inimõiguste ülddeklaratsiooni. Vt M. C. van Walt van Praag 1987, lk 167.

²⁷Eksiilvalitsuste kuulumisest ÜROsse vt B. Conforti 2004, lk 54–56.

kuid välistab hääleõiguse. Tiibeti eksiilvalitsuse liitumine ÜROga kui vaatlaja on aga samuti võimatu, sest selle poolt peab hääletama üle poole ÜRO Peaassamblee liikmetest ja ükski ÜRO Julgeolekunõukogu P5 liige ei tohi olla selle vastu.²⁸ Antud juhul kasutaks HRV ilmtingimata vetoõigust.

Peamiseks välisriigiks, kes Tiibeti ja HRV tülisse sekkus, oli endiselt India. Pidades kinni rahvusvaheliselt tunnustatud asüüli-protokollist, ei takistanud Nehru dalai-laama eksiili asumist. Kuigi ta tundis dalai-laama olukorrale kaasa, pidi India valitsuse juriidiline hoiak Tiibeti eksiilvalitsuse suhtes olema tõrjuv. India oli HRVga 1954. aastal sõlminud kaubandusleppes, millega tunnistas Tiibeti kuulumist HRV koosseisu.²⁹ Sestap, kartuses Pekingit ärritada, kehtestas Nehru kohe pärast dalai-laama piiriületust range kontrolli tema tegevuse üle ja lasi tal maailmaga suhelda vaid India valitsuse vahendusel.³⁰ (Ilmselt jäi ka seetõttu eksiilvalitsuse väljakuulutamise alles 20. juuni peale). Kašagi pöördumine India valitsuse poole, et nood Tiibeti apellatsiooni ÜROs toetaksid, oli seetõttu läbikukkumisele määratud. India oli sundseisus ega saanud peale asüüli pakkumise ja põgenike abistamise Tiibeti valitsust muul viisil aidata.

Seekord algatas debati Tiibeti teemal Austraalia välisminister Richard Casey, kes tegi Põhja-Koreas visiidil olles avalduse, mis kutsus Tiibetiküsimust ÜROs taas tõstatama. Suurbritannia, kes endiselt muretses oma koloniaalvalduste pärast, ei pidanud aga Tiibeti-probleemi arutamist ÜROs kohaseks ning summutas Austraalia initsiatiivi.³¹

1959. aasta suvel sai dalai-laama üle tüki aja häid uudiseid. Juunis koos käinud ÜROle nõu andev Rahvusvaheline Juristide Komisjon (*International Commission of Jurists*) jõudis järeldusele, et Tiibet on iseseisev riik, ning leidis piisavalt tõendeid, et süüdistada HRV vägesid genotsiidis.³² Sama aasta oktoobris aga väitis enamjaolt sotsialismimaade teadlastest koosnenud komisjon omakorda, et Tiibeti iseseisvus 1913–1950 oli vaid võimuvaakum

---

²⁸*Ibid.*, lk 26.

²⁹ Samasuguse leppega oli seotud ka Nepal aastast 1955. M. C. van Walt van Praag 1987, lk 169.

³⁰ T. Shakya 1999, lk 213jj.

³¹ *Ibid.*, lk 220j.

³² *Ibid.*, lk 223. Poole sajandiga on hukkunud HRV ja Rahvavabastusarmee otseste või kaudsete tegude läbi umbes 1 miljon tiibetlast — seega iga kuues inimene. Peamisteks põhjusteks on näljahäda, vangistus, piinamised ja otsene hukkamine, põgenemiskatsed üle Himaalaja ning enesetapud. Vt M. Craig. *Tears of Blood: A Cry for Tibet*. London: Harper Collins Publishers, 1992.

ning Briti imperialismi tulem, mistõttu ei saa sel perioodil Hiina Vabariigi kontrolli puudumist Tiibetis tuua Tiibeti iseseisvuse juriidiliseks aluseks.³³

Kuigi britid olid eelmainitud Austraalia välisministri initsiatiivi maha surunud, andis uut lootust India valitsuse leebumine, kes ilmselt mõistes, et HRV sõprust ei ole võimalik võita, lubas dalai-laamal vabamalt tegutseda. Viimane asus kohe taastama 1950. aastal pooleli jäänud ÜRO debatti. Hetkeseis oli soodus. Ennist maailma tähelepanu jäagitult endale võtnud Korea sõjas oli saavutatud tänini kestev relvarahu ja ühtegi uut nii olulist küsimust ÜROl arutada ei olnud. Samuti andis India Tiibeti probleemi arutamisele ÜROs oma vaikiva nõusoleku.³⁴ Toetudes Rahvusvahelise Juristide Komisjoni otsusele, pöördus dalai-laama 9. septembril 1959 otse toonase ÜRO peasekretäri Dag Hammarskjoldi poole ja palus ÜROl sekkuda.³⁵ Viimasel ei ole voli kedagi mõjutada ja nii pidi initsiatiiv jääma ÜRO liikmesriikide kanda.

Dalai-laama abipalvele vastu tulles võtsid Malai Föderatsioon ja Iiri Vabariik Tiibetis toimuvale inimõiguste rikkumisele viidates vastu otsuse toetada Tiibeti-probleemi arutamist ÜRO Peaassamblee neljateistkümnendal istungjärgul. Tüüpilisel kombel jaguneti külma sõja kohaselt kahte leeri.³⁶ Kommunistlikud riigid leidsid taas, et Tiibeti-küsimus on HRV siseasi ning sellesse sekkumine — isegi selle küsimuse arutamine ÜROs, rääkimata resolutsiooni vastuvõtmisest — eiraks artiklis 2(7) väljendatud riikide siseasjadesse mittesekkumise printsiipi. Lääneriigid nõustusid, et sellest vaatevinklist oleks resolutsiooni vastuvõtmine ÜRO põhimõtete rikkumine. (Samas mõistsid lääneriigid, et ka HRV tegevuse range hukkamõist ÜRO resolutsiooniga ei saavutaks oma eesmärgi, kuna ilmselt Peking ignoreeriks seda). Mis puudutab aga Tiibetis toimepandud genotsiidi, siis juhtis USA asjakohaselt tähelepanu seigale, et sellisel juhul kohalduvad ÜRO harta artiklid 10 ja 55,³⁷ mille puhul ei ole tähtis, kas tegemist on riigisisese või riikidevahelise konfliktiga. Selles vaimus pakkusidki 13. oktoobril 1959

---

³³T. Shakya 1999, lk 498.

³⁴*Ibid.*, lk 227.

³⁵M. C. van Walt van Praag 1987, lk 169.

³⁶Hiina Vabariik esines avaldusega, et Tiibet on küll Hiina lahutamatu osa, kuid hääletas siiski Tiibeti-küsimuse ÜROs arutamise poolt. Vt T. Shakya 1999, lk 229, 231.

³⁷Artikkel 55 käsitlemine seoses artikliga 2(7) on neis esinevate mõistete puudulike definitsioonide tõttu väga keeruline. Vt B. Conforti 2004, lk 134jj, märkus 44.

Iirimaa ja Malai välja resolutsiooni, mis kutsus ÜROd Tiibetis sündinut taunima.³⁸

Vaatamata mõnede oluliste lääneriikide erapooletusele (nt Suurbritannia, Prantsusmaa, Belgia), kes kartsid oma kolooniate pärast, võeti resolutsioon siiski 2/3 häälteenamusega vastu. See oli Tiibetile suur propagandavõit, kuid resolutsiooni sisu oli ootuspäraselt leebe ja kutsus vaid austama tiibetlaste inimõigusi, omapäraselt kultuuri ja religiooni³⁹ ega puudutanud sõnagagi HRV Rahvavabastusarmee viibimist Tiibetis. Seega ÜRO justkui tunnistas passiivselt, et Tiibet on HRV osa või et Tiibetit ei ole võimalik aidata.

Järgnevatel kuudel jooksul olukord Tiibeti küsimuse ümber rahunes. India valitsus, kes kartis üha enam HRV agressiooni, oli sunnitud dalai-laama eksiilvalitsuse soovidele mööda vaatama. India nõudel loobus ka Suurbritannia valitsus ametlikult suhtlusest Tiibeti eksiilvalitsusega. USA Tiibetit toetav avaldus liigitas aga Tiibeti ja HRV vastasseisu üha enam külma sõja konteksti ning jäeti seetõttu paljude riikide poolt tähelepanuta.⁴⁰

1960. aasta juulis toetasid Tai Kuningriik ja Malai Föderatsioon taas Tiibeti-küsimuse arutamist ÜRO Peaassamblee viieteistkümnendal istungjärgul. Seekord tehti seda aga märgatavalt konkreetsema eesmärgiga HRV tegevus hukka mõista. Suurest häälteenamusest, mis oleks lubanud Tiibeti-probleemi taas ÜROs arutada, ei olnud aga kasu. Külma sõda oli jõudnud haripunkti ning USA otsus sotsialismimaadega pingeid maandada eeldas Tiibeti-küsimuse mahavaikimist.⁴¹ 1961. aastal surusid Tai ja Malai (toetusel El Salvadorilt ja Iiri Vabariigilt) ÜRO Peaassamblee kuuteistkümnendal istungjärgul taas läbi Tiibeti positsiooni tugevalt toetava resolutsiooni. HRV aga ignoreeris seda.⁴²

Pärast 1962. aasta piirisõda India ja HRV vahel paranes India valitsuse suhtumine Tiibeti eksiilvalitsusse märgatavalt. Kuigi eksiilvalitsus ei pälvinud tunnustust, anti dalai-laamale toetajaskonna otsimiseks vabad käed. Nüüd oli Nehru valmis toetama ka Tiibeti apellatsioone ÜROs, kuid selleks

³⁸T. Shakya 1999, lk 229j.

³⁹*Ibid.*, 1999, lk 230.

⁴⁰*Ibid.*, 1999, lk 232.

⁴¹T. Shakya 1999, lk 233j.

⁴²Kui HRV 1971. aastal Hiina Vabariigi asemel ÜRO liikmeks võeti, ei saanud 1959.–1961. aastatel vastu võetud resolutsioonid HRVle siduvaks. ÜRO harta artikkel 4(1) tingimus, et liikmeks võetav riik peab olema rahu armastav, ei ulatu seega minevikku ega väärunud HRV astumist ÜRO liikmeks.

oli juba liiga hilja. 1965. aastal tehti veel viimane luhtumisele määratud üritus Tiibeti-küsimust ÜROs tõstatada. USA oli võtnud vastu otsuse oma suhteid HRVga paranda ning seetõttu ei pooldanud enam ei Tiibeti partisaanisõda ega ka püüdlusi ÜROs. Diskussioon Tiibeti legaalse staatuse üle vajus järgnevate kümnenditega unustusse ning isegi Malai Föderatsioon, Iiri vabariik ja teised ÜROs Tiibeti õigusi taga nõudnud riigid ei pidanud vajalikuks sellist küsimust tõstatada.

Lõppsõna

Puhtteoreetiliselt on Tiibeti iseseisvuse taastamine (sarnaselt Balti riikidega) rahvusvahelise õiguse kohaselt võimalik. Riik, millelt on iseseisvus võetud vägivaldse annekteerimise teel, võib oma positsiooni varem eraldiseisva juriidilise üksusena taastada.⁴³ Kuniks aga HRV ei taha ega saa tunnustada, et Tiibet oli 1913. aasta iseseisvusdeklaratsiooni järel sõltumatu, ei aita rahvusvahelise õiguse ja ÜRO hartaga tagatud õigused vähematki. Tiibeti lahkulöömine HRVst on ülimalt ebatõenäoline ka seetõttu, et HRV põhiseaduses on sätestatud Tiibeti staatus HRV vääramatu osana.⁴⁴ Välisriikidest on seda arusaama tunnistanud India, Nepal, Austraalia ja Saksamaa ning endine Nõukogude Liit.⁴⁵

Tiibeti püüdlused rahvusvaheliselt üldsuselt Hiina Rahvavabariigi agressiooni vastu toetust saada on seni liiva jooksnud. Kuni HRV majanduslik ja poliitiline mõju kasvab, kahaneb toetus Tiibetile üha. Kuigi rahvusvaheline õigus ja mitmed ÜRO harta artiklid räägivad mõneti Tiibeti enesemääramisõiguse kasuks, on lepete ja seaduste loomus vastavalt soovile mitmeti tõlgendatav. ÜRO harta seadustab ühe artikliga [1(2); 55] rahvaste enesemääramisõiguse, järgmises aga tühistab selle [2(7)].⁴⁶ Seetõttu jaguneski arutlus Tiibeti legaalse staatuse üle 1950. ja 1960. aastatel kaheks ning järgis toona maailma vallanud külma sõja jõujooni. Kui ka ÜRO oleks nõudnud HRV tagasitõmbumist Tiibeti aladelt või ähvardanud sõjalise sekkumisega, oleks Peking seda ignoreerinud ning ÜRO maine oleks saanud lihtsalt kahjustada. HRV peab rahvusvahelise üldsuse süüdistusi, kaasa arvatud inimõigusi ja genotsiidi puudutavad süüdistused, alusetuks.

⁴³D. Bernstorff, H. Welck. *Exile as Challenge: The Tibetan Diaspora*. New Delhi: Orient Longman, 2004, lk 57.

⁴⁴M. C. van Walt van Praag 1987, lk 156.

⁴⁵D. Bernstorff, H. Welck 2004, lk 56.

⁴⁶Selle vastuolu kohta vt B. Conforti 2004, lk 263.